

A feketemunka-rejtély

A német szövetségi kormány és a tartományi kormányok már évek óta küzdenek a feketemunka ellen. A kincstár és a társadalombiztosítók nem mondhatnak le az így kieső milliárdos nagyságrendű bevételekről.

Tárgyszavak: munkanélküliség; árnyékgazdaság; feketemunka; adócsalás; járulék; foglalkoztatás; munkaerőpiac.

Még nincs fordulat

2005 elején Németországban a regisztrált munkanélküliek száma csökkenő tendenciát mutatott, a keresőké pedig emelkedett. Ez azonban még távolról sem jelenti a munkaerőpiac átalakulását; a járulék- és adófizetők száma ugyanis csökkent. Jelentősen növekedett viszont az „önfoglalkoztatók”, valamint a támogatási intézkedések keretében továbbképzésben részt vevők száma. Ezekkel az intézkedésekkel azonban nem lehet megoldani a munkaerőpiac problémáját. Az államilag támogatott „önfoglalkoztatás” két költségproblémát vet fel:

- az alacsonyan képzett munka Németországban túl drága,
- a törvényes járulékok és a vállalatspecifikus bémellékköltségek miatt kedvezőtlenül alakult a bruttó munkaköltségek és a nettó bérek aránya. Ez csökkenti a vállalatok alkalmazási hajlandóságát és a munkavállalók vásárlóerejét.

A gazdaság számára jelentős problémát okoz a járulék- és adóbevétel-kiesést okozó feketemunka.

A feketemunka fogalmának meghatározása

A *feketemunka* az ún. árnyékgazdaság fő területe. Olyan tevékenység, amit kivonnak az adózás és az állami szabályozások alól. Bár a bruttó hazai termékhez hozzá kell számolni, a hivatalos bruttó hazai termék nem tartalmazza.

Az „árnyékgazdaság hazai termékéhez” tartoznak:

- a legálisan végzett, de az adózás alól kivont legális tevékenységek (adócsalás),

- az illegálisan végzett legális tevékenységek (feketemunka),
- az illegális tevékenységek (kábitószerek-kereskedelem),
- a legális saját termelésből és közvetlen csereből származó jövedelmek.

A saját termelés és a közvetlen csere jogi megengedhetőség és az állami pénzügyi helyzet szempontjából nem jelent problémát. Jelentős bevételekiesést jelent viszont az *adócsalás* tényállása, amikor legális tevékenységeket törvényesen végeznek, de az adózás alá eső tényállást a kincstár elől elhallgatják. Ebben a körben kiemelt jelentősége van a feketemunkának. Ez a törvény szerint olyan magatartás, aminél

1. a munkaadó, vállalkozó vagy biztosításköteles magánszemély a szolgáltatásból vagy munkavégzésből eredő társadalombiztosítási bejelentési, járulékfizetési vagy feljegyzési kötelezettségét nem teljesíti,
2. az adóköteles személy szolgáltatásból vagy munkavégzésből eredő adókötelezettségeit nem teljesíti,
3. a szociális szolgáltatások kedvezményezettje szolgáltatásból vagy munkavégzésből eredő bejelentéskötelezettségeit a társadalombiztosítóval szemben nem teljesíti,
4. a szolgáltatást vagy gyártást végző az ebből eredő bejelentési kötelezettségeit a folyamatos önálló tevékenység megkezdése előtt nem teljesíti vagy a szükséges iparengedélyt nem szerezte be,
5. a szolgáltatást vagy gyártást végző engedélyköteles tevékenységet folyamatos vállalkozásként önállóan végez anélkül, hogy a kisipari névjegyzékbe felvették volna.

A feketemunkáról szóló törvénnyel első alkalommal határozták meg a feketemunka jogi fogalmát, aminek középpontjában a bevételekiesés áll.

Az árnyékgazdaság és különösen a feketemunka elterjedtségének vonatkozásában meg lehet fogalmazni néhány feltételezést. Az árnyékgazdaság egy országban és egy adott időpontban annál nagyobb, minél

- nagyobb az adó- és társadalombiztosítási teher,
- rosszabb az adómorál,
- nagyobb az állami szabályozások által kiváltott teher,
- gyorsabban növekednek a járulékterhek,
- kisebb az egy főre jutó reáljövedelem (azaz a „melléktevékenység” gazdasági szükséglet),
- kisebbek az idő használdozati költségei (opportunity cost), azaz minél kisebb a foglalkoztatási ráta és a munkaidő, és minél nagyobb a munkanélküliségi ráta (ha a munkaidőt és szabadidőt egymással hasznosság tekintetében összehasonlítjuk, megállá-

pítható, hogy a munkaidő növekedésével a „szabadidő” értéke-
sebbé válik és megfordítva),

- kisebbek az árnyékgazdaságban a foglalkoztatás költségei, azaz minél kisebb a várható büntetés mértéke és a nem hivatalos foglalkoztatás lebukási valószínűsége.

Adatfelvételi módszerek

A feketemunka felmérésére többféle módszert alkalmaznak. Alapjában véve *közvetlen* (megkérdezés, adócsalás megállapítása) és *közvetett* módszereket különböztetünk meg. Az utóbbinál segédértékekre van szükség ahhoz, hogy a feketemunka terjedelmére következtetni lehessen.

1. A feketegazdaság nagyságát a népgazdasági statisztikából kiindulva próbálják meghatározni.
2. Különös jelentősége van az ún. készpénzforgalom alapú becsléseknek.
3. Végezetül – a közvetlen és közvetett eljárás mellett – *okozati módszereket* is alkalmaznak.

A keresők arányának változásai

Ennél a becslési eljárásnál a keresők egy időszak alatti arányát vizsgálják. A keresők hivatalos arányának csökkenéséből akkor lehet az árnyékgazdaság nagyságára és arányára következtetni, ha azt feltételezik, hogy a formális gazdaságból véglegesen elvándorolt – és ezáltal statisztikailag nem rögzített – keresők az árnyékgazdaságban dolgoznak. Ezenkívül azt feltételezik, hogy a referencia-időszakban (pl. a keresők arányának csúcsán) nem volt árnyékgazdaság.

Ennek a koncepciónak azonban súlyos hiányosságai vannak, hiszen sok feketemunkás nem adja fel a hivatalos gazdaságban lévő munkahelyét. Kétségeket rejt magában annak feltételezése is, hogy egy adott időpontban nem létezik feketegazdaság. Ez a referencia-időszak vonatkozásában a feketegazdaság okaiként emlegetett befolyásoló tényezők, a „járulékteher” és a „szabályozási kényszer” tagadását jelentené. További hátránya, hogy a munkaerőpiacot befolyásoló egyéb tényezőket (demográfiai fejlődés, bevándorlás, előnyugdíj-szabályozások stb.) nem veszi figyelembe. Ennél a becslési eljárásnál nem történik meg az árnyékgazdaság és az önálló gazdasági tevékenység szükségszerű elkülönítése.

A készpénzforgalom-módszer

Az árnyékgazdaság nagyságát főleg a készpénzforgalom segítségével lehet becsülni. Itt abból a valószínű feltételezésből indulnak ki, hogy az árnyékgazdaságban az ügyleteket az illegális tevékenységek leplezése érdekében kizárólag készpénzzel bonyolítják. Az árnyékgazdaság nagyságát a pénzmennyiségen vagy annak változásán keresztül próbálják felmérni. Ehhez meghatároznak egy bázisidőszakot, amiről az árnyékgazdaság nem létezését feltételezik. Az ebben a szituációban meglévő pénzmennyiséget, ill. a készpénz látra szóló betétekhez viszonyított arányát „normálisnak” feltételezik. Az árnyékgazdaság ügyletvolumenének terjedelmét azután úgy számítják ki, hogy a legális gazdaság igényeit meghaladó készpénzmennyiséget az árnyékgazdaság pénzmennyiségének tekintik. Ezt az értéket a pénzkörforgás szokásos sebességével megszorozva, fel lehet becsülni az árnyékgazdaság terjedelmét.

Számos pénzgazdasági becslésben abból indulnak ki, hogy a készpénzkeresletet az adóteher nagysága indukálja (adócsalás). Ugyanakkor vannak más befolyásoló tényezők is, amiket az árnyékgazdaságban folyó tevékenységek okainak lehet tekinteni. Az árnyékgazdaság fejlődését csak az összes determináns kölcsönhatásában lehet megállapítani.

A készpénzkereslet becslésnél a készpénzkereslet különböző meghatározó okait vizsgálják. Függ az árszinttől, a bruttó hazai terméktől, a kamatlábtól, ill. kamatstruktúrától és egyéb változókból (adótételek, szabályozottság mértéke stb.), amiket nem lehet problémamentesen mennyiségben kifejezni. Ha ezeket a funkciókat állandó adóteher feltételezésével és más, az árnyékgazdaság okainak tekinthető tényezők változatlanak tekintésével szimuláljuk, és ezzel az árnyékgazdaság keletkezésének okait kikapcsoljuk, akkor az elméleti és tényleges készpénz-tartás közötti pozitív különbségből következtetni lehet az árnyékgazdasági tevékenységek meglétére. Az árnyékgazdaságban végbemenő értékteremtés nagyságát egy második lépésben úgy lehet megállapítani, hogy az adók által (és más tényezők alapján) indukált készpénz-differenciát a pénzforgás sebességével megszorozzuk, miközben azt feltételezzük, hogy a forgási sebesség a hivatalos és nem hivatalos szektorban azonos.

Az ennél a szempontnál feltételezett feltevések problematikusak:

- Messzemenően kérdéses az, hogy a pénzforgás sebességét a hivatalos gazdaságban és az árnyékgazdaságban azonosnak feltételezik, mivel erről nem állnak rendelkezésre információk. Ezenkívül ezzel a feltételezéssel azt szuggerálják, hogy az árnyékgazdaságban egy elkülöníthető pénzforgás (feketemunka) létezik. A

realitás inkább az, hogy bár a feketemunkáért készpénzben fizetnek, de ezek a keresetek nem a feketemunka iránti további kereslethez vezetnek, hanem gyorsan visszaáramlanak a hivatalos pénzkörforgásba.

- Merész az a feltételezés, hogy egy referencia-időszakban nem volt feketemunka. Az adóval való szembeszegülés története azt mutatja, hogy mindig is próbálkoztak az adóteher alól kitérni.
- Több ország (USA, korábban Németország, ma az Európai Unió) valutáját külföldön készpénzben tartják, ezek részben párhuzamos valutaként szolgálnak az adott ország hivatalos pénzének értékesése miatt. A külföldön tartott pénzkészletről nincsenek adatok, és ezt nem lehet a belföldi árnyékgazdasági tevékenységhez hozzászámítani.

Összességében megmutatkozik, hogy a készpénzforgalom alapján végzett becslések nem vezethetnek kielégítő eredményekhez.

Okozati módszerek (modellfeltevések)

A készpénzforgalom alapú becslés és egy ún. strukturált kiegyenlítési modell képezi a becslések alapját. Ebben a modellkonstrukcióban megkísérlik leképezni a lehetséges okok, az árnyékgazdaság nagysága és a kiválasztott mutatók közötti kölcsönhatást.

A lehetséges okok:

1. közvetlen és közvetett adóteher;
2. állami szabályozás miatti teher és
3. adómorál, amely az egyénnek azt a hajlandóságát mutatja, hogy a hivatalos gazdaságból az árnyékgazdaságba vándoroljon.

A modellben alkalmazott fontos mutatók:

1. a monetáris bázis (készpénz) alakulása,
2. a munkaerő-piaci helyzet alakulása (az árnyékgazdaságban végzett tevékenységek növekedése a hivatalos foglalkoztatottság csökkenését jelenti) és
3. az összgazdasági termelés alakulása (több árnyékgazdasági tevékenység tartalmazza, hogy az inputok – munkatényező – a hivatalos gazdaságból elvándorolnak, és ezáltal a GDP hivatalos növekedési üteme csökkenhet).

Az eljárás néhány további gyenge pontja:

- a becsült együtthatók a mintanagyság változása miatt,
- a becsült együtthatók az alternatív specifikációk vonatkozásában,

- nehéz megbízható adatokat szerezni az adóváltozókon kívüli egyéb változókról,
- az árnyékgazdaság változásait magyarázó okok és mutatók változóinak megbízhatósága.

A közvetett módszerek eredményei

Legújabb becslések szerint 2003-ban Németországban az árnyékgazdaság a bruttó hazai termék kb. 17%-át tette ki, míg 1975-ben 6%-át; 2004-ben szakértők szerint 14 Mrd euróval, 2005-ben újabb 10 Mrd euróval csökkent. A számok értékelésénél nem szabad megfeledkezni arról, hogy a mérési eljárás nagyon pontatlan. Ezenkívül fennáll a veszély, hogy érdekpolitikai okokból az árnyékgazdaságban folytatott tevékenységeket túlbecsülik: a törvényhozót keményebb szankciókra kell kényszeríteni. A gazdasági bűnözés elterjedt formáit is (biztosítási csalás, számítógépes csalás, csődbüntett, termékhamisítás, szubvenciócsalás, korrupció, szervezett bűnözés) az árnyékgazdasághoz (de nem a feketemunkához) kell sorolni. A gazdasági bűnözés becslések szerint a GDP 10%-át teszi ki.

Vizsgálták a feketemunka *ágazati megoszlását* is. Az építőipar és a kézműipar feketemunkán belüli arányát 2003-ban 37%-ra becsülték. A feketemunka által különösen érintett további terület a szálloda- és vendéglátóipar, egyéb szolgáltatás, bébiszitter-tevékenység, valamint a szórakoztatóipar.

A közvetlen módszerek eredményei

2004. augusztus–október időszakban megkérdezéssel lefolytatott tanulmányban azokat az eredményeket mutatják be, amiket a szerzők az árnyékgazdaság tényleges terjedelmének alsó határának neveznek. A megállapított eredmény 2004-re a GDP 3,1%-a volt, és ezzel a 2001. évi 4,1%-nál valamivel alacsonyabb. A megkérdezéses módszerrel megállapított érték és a 2004-re publikált 356 Mrd eurós felső határ közötti különbség óriási. A feketemunka tényleges volumene továbbra is rejtély marad.

A számítási eredmények megbízhatóságáról

A fent ismertetett számítási eredményeket úgy a politikai döntéshozók, mint az érdekképviseltek üdvözték. Hiszen ezek megerősítették

az egyes ágazatokban bekövetkezett értékteremtési veszteséget és az adó- és társadalombiztosítási bevételek kieséseket. Ugyanakkor a számításokra nem kérdeztek rá kritikusan. Ezért kézenfekvő annak mérlegelése, hogy a feketemunka elterjedtségéről publikált adatok megbízhatóságát ismételten felülvizsgálják.

- Ha a feketemunka 370 Mrd eurós volumenéből (2003), valamint abból a – nem reális – feltételezésből indulunk ki, hogy csak munkanélküliek végeznek feketemunkát, akkor 5 millió munkanélküli esetén minden munkanélküli évi 74 000 eurót keres feketén. Sőt 4 millió munkanélküli esetén ez már 92 500 euró lenne. ennek alapján nem lenne értelme a hivatalos gazdaságban dolgozni.
- Németországban 2003-ban mintegy 40 millió keresőképes személy volt. Ha minden keresőképes személy az árnyékgazdaságban dolgozna, feketemunkából származó átlagos évi jövedelmük 9250 euró lenne. Ha 10 eurós órabérből indulunk ki, ez évi 925 munkaóra lenne. 2004-ben a munkavállalók tényleges átlag munkaideje 1666 óra volt, azaz rendes hivatalos munkaidején túl minden munkavállaló további 925 órát dolgozott volna. Mivel nagyon valószínűtlen, hogy minden munkavállaló feketemunkát vállal, ezek a számok a feketemunkát vállalók számának csökkenése esetén változnak. Ha csak 20 millióan vállalnak feketemunkát, a feketemunkából származó éves jövedelem 18 500 euró lenne, a munkában töltött idő 1850 óra, tehát több mint a normál munkaviszony esetén. Az viszont nagyon kétséges, hogy minden feketemunkás megkeresi az átlagosnak feltételezett órabért.
- Becslések szerint Németországban 1997–1998-ban a munkaképes lakosságból 5 millióan vállaltak feketemunkát. Ha az elmúlt évekre is ezeket az értékeket vesszük alapul, a feketemunkával szerzett átlagkereset 74 000 euró (2003), ill. 71 200 euró (2004) lenne!
- Mint már fentebb szó volt róla, a feketemunka számítása során ágazati sorrend is megállapításra került. Becslések szerint az építőipar 37%-kal részesedik a feketemunkából. A feketemunka becslések szerinti 370 Mrd eurós összegére (2003) vonatkoztatva ez az összeg 137 Mrd euró lenne. Ha ezt az értéket az építőiparnak a népgazdasági összesített számlában kimutatott értékteremtésével összehasonlítjuk, kétségeink támadnak. A GDP felhasználási számla 2003-ra az „építmények” rovatban 207,9 Mrd eurót mutat ki. Ebből az összegből az árnyékgazdaság eszerint 66%-kal részesedne.

A feketemunka elleni harc költségei és az elért bevételek

Az Oberfinanzdirektion Köln (Pénzügyi Főigazgatóság) mellett létrehoztak egy szervezetet a feketemunka elleni harcra. Ma már Németországban 113 helyszínen 7000 főt foglalkoztatnak ezen a területen. A szövetségi kormány nem tesz közzé pontos adatokat a feketemunka elleni harc költségeiről. A feketemunkát ellenőrző szervezet 2004-ben 475,6 millió euró összegű kárt tárt fel. A kárösszeg a szabálysértési és büntetőeljárás során megállapított, meg nem fizetett jövedelemadót és társadalombiztosítási járulékokat tartalmazza. Ez a feketemunka és illegális foglalkoztatás miatt ténylegesen keletkezett bevételkiesés. A pénzügyi hatóságoknak és társadalombiztosítóknak így lehetőségük van a meg nem fizetett adók és járulékok utólagos követelésére.

Ehhez a tényálláshoz tartozik egy valószínűség-számítás is: Ha a 2004-ben megállapított 500 millió euró kárösszeg az eltitkolt értékteremtés 50%-át tette ki, a feketemunka volumene 1 Mrd euró körül volt. Ha 20%-os adóteherből indulunk ki, a feketén kigazdálkodott értékteremtés 2,5 Mrd eurót tett ki. Ezeket az előzetes mérlegeléseket egy költség-haszon számításban lehet konkretizálni: Mibe kerül a feketemunka elleni harc és milyen bevételeket lehet vele elérni? Ennek során természetesen nem szabad kérdéssé tenni a törvénysértések ellenőrzésének társadalmi hasznát. Ez különösen érvényes a társadalmilag káros feketemunkára.

Nem szabad csodálkozni azon, hogy a szövetségi kormány a feketemunkát ellenőrző szervezettel elért „elriasztást” is sikerként könyveli el. Ennek következtében 2005-re a feketemunka további csökkenésével számolnak. Ez azonban kérdéses.

A szövetségi kormány szerint a feketemunka tárgyában készült eddigi tanulmányok nem vezetnek kellően megalapozott és módszertanilag megfelelő eredményekre. Ezért a kormány nem rendelkezik biztos ismeretekkel az árnyékgazdaság alakulásáról és struktúrájáról. A szövetségi pénzügyminiszter szerint az árnyékgazdaságról – annak természete miatt – nem is lehet pontos adatokat szerezni.

Zárógondolatok

Alapjában véve bizonyára helyes, hogy a feketemunka elleni harc koordinálását egy szervezethez rendelik hozzá. Az érintett hatóságok közötti adatcsere korrekt. Ugyanakkor kétséges, hogy a felhasznált személyi és pénzügyi források a problémamegoldásra megfelelőek-e. A fe-

ketemunka-talányt nem egyetlen hatóság fogja megoldani. Mindennek ellenére: A szövetségi pénzügyminiszter realista volt és a feketemunka elleni 2004. évi törvény alapján „csak” évi 1 milliárd euró többletbevételt irányzott elő. Az „elrettetés politikájának” eddig semmiféle jelentős hatását nem lehetett tapasztalni.

A gazdaság- és pénzpolitika problémaköréhez tartozik a feketemunka mellett a korrupció, a gazdasági bűnözés és feketemunkától független adócsalás is. A gazdasági bűnözés és a korrupció ellen valószínűleg még nehezebb harcolni, mint a feketemunka ellen. A feketemunka elleni harcban azonban vannak „szövetségesek”: elsősorban az érintett gazdasági ágazatok érdekképviselői. Kevésbé érthető, hogy a forgalmi adó visszatartása ellen eddig nem harcoltak annyira éles fegyverekkel, mint a feketemunka ellen.

A feketegazdaságból eredő keresletnek pozitív hatásai is lehetnek a népgazdaság növekedésdinamikájára. Egyes szolgáltatásokat nem lehet a hivatalos gazdaság árain előállítani. A társadalmi károk és az adó- és járulékbévételek kiesésének kérdésére közgazdaságilag nem lehet végleges választ adni. A „feketén” szerzett jövedelmek nem egy zárt körforgásban köröznek. Közvetve visszakerülnek a hivatalos pénzkörforgásba: ezáltal az állam forgalmi adót ér el és jövedelem- és társasági adót.

Befejezésül egy javaslat: Ne csak a feketemunkát ellenőrző szervezetnél rendelkezésekre álló adatok alapján állapítsák meg a feketemunka volumenét. Módszertanilag bizonyára támadható, de elfogadható nagyságrendeket szolgáltatva a feketemunkát ellenőrző szervezet esetét szűrőpróbának lehetne tekinteni, amiből azután becsülni lehetne az összkárokat és a feketemunka tényleges terjedelmét. Ennél figyelembe kellene venni, hogy a véletlenszerűség elve alapján milyen sok látogatást tesznek a vállalatoknál vagy „feljelentések” alapján kezdeményeznek látogatásokat. A feketemunkát ellenőrző hivatal mindazonáltal megállapította, hogy az ellenőrzések gyakorisága folyamatosan emelkedett olyannyira, hogy az ilyen következtetések egyre jelentéktelenebbek lettek. A feketemunkát ellenőrző szervezet ilyen vizsgálatának tudományos figyelemmel kísérése minden résztvevőnek és érintettnek segítene.

Összeállította: Jurasits Jánosné

Noch keine Wende. = Wirtschaftsdienst, 85. k. 11. sz. 2005. p. 686.

Koch, W. A. S.: Das Schwarzarbeit-Änigma. = Wirtschaftsdienst, 85. k. 11. sz. 2005. p. 715–723.

<http://www.zoll.de>